

Беценко Т. П.,

доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови

Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка

ТЕКСТОВО-ОБРАЗНІ КОНСТРУКЦІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА СЛОВАЦЬКОМУ ПІСЕННОМУ ФОЛЬКЛОРИ

Анотація. Стаття присвячена спостереженням за мовною організацією словацьких і українських народних пісень. Запропонована спроба аналізу вживання канонічних структур, на основі яких будуються тексти пісень. Здійснено загальні порівняльні студії. Відзначено подібне і відмінне в організації фольклорних текстів української та словацької фольклорно-пісенної традиції.

Ключові слова: фольклорно-пісенна творчість, народнопоетичний континуум, словесно-образні знаки етнокультури, текстово-образні формули, канонічні словесно-образні конструкції (структури), текстово-образні універсалії, атрибутивні текстово-образні універсалії, вербальні текстово-образні універсалії, адвербіальні текстово-образні універсалії (формули).

Постановка проблеми. Фольклорно-пісенна творчість є однією з найдавніших царин інтелектуально-естетичної, мистецької діяльності людини. Словесно-образні знаки народнопоетичної культури відображають естетичні ідеали етномовців. Припускаємо, що для фольклору слов'янських народів характерні певні закономірності мовнообразного позначення реалій дійсності. **Актуальність** дослідження, на наш погляд, зумовлена потребою сьогодення – пізнати глибинне коріння слов'янської єдності, що можна оптимально здійснити на прикладі лінгвоаналізу пісенних зразків – найдавніших автентичних доказових фактів культурно-етнічної спільності слов'янських народів. Виявлення ідентичних, аналогічних структур, засвідчених у народнопоетичних текстах різних етносів, слугуватиме переконливим аргументом їх спорідненості, спільності походження, дозволить встановити архаїчні мовнообразні конструкції, зафіксувати суто національні й універсальні способи поетичного слововираження. У цьому плані увагу привертають канонічні текстово-образні сполуки, що є найпоширенішими в мові: атрибутивні, вербальні, адвербіальні тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу українських учених деякою мірою привертали питання словацького фольклору, словацько-українських фольклорних зв'язків. Схвально, що ця проблема в різні часи засвідчена в працях науковців різних галузей (Ф. Колесса, В. Гнатюк, М. Соболевський, В. Гошовський, О. Гижа, С. Грица та ін.). Цінні матеріали містяться в рукописах М. Плісецького, І. Грабовича, Г. Кобан, І. Прокопова, В. Хомика, В. Хоми, М. Дзіндзьо, П. Батюка, П. Кантора, К. Чаплик та ін. Суттєвою, значущою є праця білоруського вченого І. Швед «Словацький фольклор: форми, жанри, поетика» (2010 р.). Вважаємо, що питання словацько-українських мовно-пісенних зв'язків потребує докладного і різнобічного вивчення.

Мета статті – здійснити спостереження за функціонуванням текстово-образних структур (текстово-образних універсалій) різних типів у словацьких і українських народних піснях.

Основне завдання – виявити і схарактеризувати в загальних рисах спільне та відмінне в мовно-образній організації словацьких і українських фольклорно-пісенних текстів, що дозволить перекоонатися в спорідненості чи неспорідненості двох етнічних культур.

Матеріалом для лінгвоаналізу слугували тексти українських і словацьких народних пісень, подані в збірниках і електронних бібліотеках: «Пісні народів мира» (упор. В. Виноградов, Г. Шнеерсон) (Москва, 1957 р.), «Пісні народів світу» (упор., заг. ред. Ю. Таранченка) (Київ, 1964 р.), «Пісні друзей» (заг. ред. Г. Шнеерсона) (Москва, 1950 р.), «Чешские и словацкие народные песни» (упор., ред. Г. Шнеерсон) (Москва, 1947 р.), «Чешские словацкие моравские песни» Віта Неедли (упор. Г. Шнеерсон) (Москва, 1948 р.), «Хрестоматия для пения. Песни народів мира» (упор. К. Тихонова, К. Фортунатова) (Москва, 1982 р.), «Пісні народів мира» (упор. Г. Преображенська) (Москва, 1989 р.), «Мелодії дружби. Народні пісні соціалістичних країн» (обробка В. Уманця, укр. тексти П. Тичини) (Київ, 1967 р.), «Мелодії дружби. Українські, російські, молдавські, болгарські, чеські, словацькі, словенські, моравські, сербські, далмацькі народні пісні» (обробка В. Уманця) (Київ, 1991 р.), «Народные песни Чехословакии» (обробка Л. Шварца) (Москва, 1968 р.), «Українські народні пісні» (Харків, 2003 р.), «Украинские народные думы» (Москва, 1972 р.).

Отже, **предметом** спостереження обрано текстово-образні універсалії (текстово-образні конструкції) – образно-змістові єдності, реалізовані в лінійно представлених граматичних структурах, що створені за певними моделями і співвіднесені з відповідним значенням. З логіко-граматичного погляду, текстово-образні універсалії – мікроструктури – класифікуємо на атрибутивні, субстантивні, адвербіальні, вербальні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед, увагу привертають канонічні атрибутивні сполуки, що є найпоширенішими у слов'янських мовах. Атрибутивні текстово-образні універсалії – прикметниково-іменникові структури. Спостережено, що в словацькому фольклорі – це поєднання *сладкий сон* [4, с. 23]; *светлый сон* [4, с. 23]; *крепкий сон* [4, с. 23]; *тихий сад* [4, с. 23]; *зеленый болераз* [4, с. 30]; *вьюжная зима* [4, с. 64]; *яркая луна* [4, с. 30]; *смуглая цыганка* [4, с. 30]; *яркая луна* [4, с. 30]; *дружная семья* [4, с. 30]; *светлые сны* [5, с. 27]; *ручка бела* [6, с. 156]; *темный лес* [6, с. 156]; *сабля кровавая* [6, с. 159]; *сабля длинная* [6, с. 156]; *хлопцы удалые* [6, с. 162]; *серые овечки* [6, с. 133]; *белый конь* [6, с. 149]; *красная сбруйка* [6, с. 149]; *белые ягнята* [6, с. 133]; *темная ночь* [6, с. 153]; *горькие слезы* [6, с. 110]; *глубокая долина* [6, с. 86]; *зеленые луга* [6, с. 106]; *белы ножки* [6, с. 153]; *белы ручки* [6, с. 153]; *родной край* [6, с. 145]; *синий розмарин* [6, с. 136]; *зеленая роца* [6, с. 44]; *сырая земля* [6, с. 128]; *червона троянда*; *біла троянда*; *глибокий яр*; *степовий орел*; *голубі очі*; *кленові листки*;

широкий ярк; ряба курка; сизий голуб; білий соколик; зелене дерево; зелений гай; зелена тополя; зелене дерево; чорні очі; красива дівчина; зелена липа; глибока вода; каламутна вода; сірий голуб та ін. (з електронних ресурсів – Т. Б.). В українській народнопісенній творчості активними виступають такі структури: *дрібний дощик, дрібний мак, буйний вітер, темна нічка, сіра зозуля, сизий голуб, зелена діброва, бистрі ріки, синє море, білий камінь, ясне сонце, темна хмара, зелений гай, сіра земля, чисте поле, висока гора* та багато інших (Т. Беценко, 2016 р.).

Рідкісними в народнопісенній культурі слововживання є складні прикметники. У словацькій пісенній традиції спостережено вживання складного прикметника у функції означального компонента: *ночь сизокрылая* [4, с. 23]. Подібні епітетні означення фіксують українські народні думи: *сизопері орли* [7, с. 175], а також *орли-сизокрильці* [7, с. 167].

Показово, що канонічні прикметниково-іменникові сполуки в словацькому фольклорі активізовані з компонентами, що позначають назви осіб: дівчина, хлопець, парубок; реалії довколишнього світу природи: вода; просторові поняття: поле, долина; назви рельєфу місцевості (ороніми): гора, яр; зооніми: орел, курка, сокіл, кінь, птиця; астрономічні поняття: зорі, місяць та ін. Значна кількість одиниць із номенами *очі, щоки, руки, ноги*. Назви тварин (орел, сокіл, голуб, голубка) як в українському, так і в словацькому фольклорі вживаються для найменування осіб. Показово, що в українських народнопісенних текстах відсутні атрибутивні конструкції з фітонімами *липа, троянда*. В обох культурах актуальними є поняття *місяць, гай, вода*, а також *дівчина, парубок*, що становлять слов'янські мовнообразні знаки фольклорної традиції. Універсальними для слов'ян, на нашу думку, міжмовними («міжфольклорними») є прикметниково-іменникові структури *білі ніжки, білі руки, глибока долина, темний ліс, зелений луг, бистрі ріки, темна ніч, зелена діброва, висока гора, зелена сосна, гіркі сльози, кривавий меч* та ін., що засвідчені і в українській народній творчості, і в словацькому фольклорі. Це слугує показником давньої, глибинної спорідненості етносів.

Органічними для пісенних жанрів словаків і українців є вербальні тексто-образні універсалії (формули), утворені поєднанням дієслів із залежними словами на основі підрядного зв'язку чи дієслів із дієсловами на основі сурядного зв'язку: *іла, пила, косити траву, через гори проваджати та клясти-проклинати, ані пити, ані їсти, плакати, ридати; і плакати, і ридати*. У словацькому пісенному фольклорі засвідчені повторювані вербальні формули: *пойдем в лес* [6, с. 42]; *пойдем в чисто поле* [6, с. 42]; *гнать отары* [6, с. 24]; *горько зарыдають* [6, с. 87]; *бродят по лесочкам* [6, с. 99]; *не папешь, не сеешь* [6, с. 112]; *не губи, не руби* [6, с. 127]; *по долине гнали* [6, с. 163]; *в Рожняву погналі* [6, с. 171]; *в Белоград примчался* [6, с. 156]; *попасть в темницу* [6, с. 125]; *бороздочку вспахать* [6, с. 153]; *плачет, рыдает* [6, с. 146]. Порівняйте вербальні тексто-образні універсалії (формули), вживані в українському героїчному епосі (думах): *плаче, ридає* [7, с. 176]; *гірко плакати* [7, с. 180]; *сікти-рубати* [7, с. 163]; *до річки Самарки прибігати* [7, с. 206]; *до річки Самарки добігати* [7, с. 208]; *до Савур-могили добігати* [7, с. 193] та ін. Зазначене свідчить про аналогічність у побудові конструкцій, про ідентичність компонентів (наприклад, дієслів руху чи об'єктів, до яких спрямований рух, – темниця, долина, ліс, чисте поле, річка, город, гора).

Для фольклорного текстотворення характерними вважають структури, утворені поєднанням іменника з іменником. Такі кон-

струкції становлять або складне слово – іменник, або формують сполуку з кількох іменників (найчастіше двох), що базується на основі сурядного зв'язку між компонентами. Означені конструкції властиві фольклорній традиції слов'янських народів, зокрема й українській і словацькій пісенній культурі. Субстантивні тексто-образні універсалії, активізовані в українській фольклорно-пісенній творчості (сполуки типу *щука-риба, Дунай-ріка, щастя-доля, стежки-доріжки, мед-вино, хліб-сіль, батько-мати, срібло-золото* або *срібло і золото, срібло та золото, час і година, хліб та сіль, хліб і сіль, щастя й доля, ні щастя, ні долі*), мають аналоги в словацьких народних піснях: *Жилинград* [6, с. 35]; *злато-серебро* [6, с. 29]; *парни-хваты* [6, с. 30]; *серебра да злата* [6, с. 52]; *серебра и меди* [6, с. 155]; *пандуры-стражники* [6, с. 34]; *паны-помещики* [6, с. 48]; *Будатин-замок* [6, с. 35]; *елки да сосенки* [6, с. 59]; *злат-меч* [6, с. 75]; *луга-поля* [6, с. 78]; *Грон-река* [6, с. 78]; *Яник-мужинечек* [6, с. 151]; *орел-Яношик* [6, с. 138]; *шелк-бархат* [6, с. 153]; *Яник-птенчик* [6, с. 135]. Аналогічність, ідентичність спостережена і в принципі побудови конструкцій, і в компонентному складі структур. Помітно, що з-поміж субстантивних тексто-образних універсальних конструкцій спільними для обох культур є структури *срібло-золото, срібло та золото* та ін. Природними є поєднання прикладкових сполук. Водночас власні назви, що входять до таких конструкцій, співвіднесені з етнічною дійсністю – національною картиною світу.

Частовживаними в пісенному фольклорі українців і словаків є адвербіальні тексто-образні формульні структури. Вони творяться на основі поєднання прислівників у складне слово (*тяжко-важко, рано-пораненько, мало-немного*) та іменників у непрямих відмінках із прийменниками (*на Савур-могили, на Черкень-долину, до байраків, у неділю*). Адвербіальні тексто-образні універсалії із семантикою місця, часу та ін. – найпоширеніші в народній творчості обох народів. У словацьких народних піснях фіксуємо доволі часто вживані адвербіальні тексто-образні структури із семантикою місця з компонентами *ліс, гай, гора, могила, яр, село, берег, долина*. Водночас актуалізованим здається як мікропростір: *у окна* [4, с. 15]; *под окошком* [6, с. 174]; *в дом* [4, с. 23]; *перед печкою* [4, с. 64]; *в горнище* [6, с. 171]; *к расписным воротам* [6, с. 155]; *у порога* [6, с. 156]; *з будинку, у двір, навколо млина, в колодязі* (з електронних ресурсів), так і макропростір: *к Белограду* [6, с. 158]; *в темный лес* [6, с. 156]; *на Жилину-град* [6, с. 35]; *с Татр* [6, с. 37]; *с Поляны* [6, с. 37]; *на Поляне* [6, с. 48]; *на горе Кралевої* [6, с. 77]; *между горами* [6, с. 75]; *в долине, в розмарине* [6, с. 80]; *у костра, на круче* [6, с. 75]; *в краях грохотских* [6, с. 68]; *в горе* [6, с. 91]; *за Быстрицей* [6, с. 144]; *у костра на горке* [6, с. 155]; *в заросле терновой* [6, с. 178]; *у красивой долині; через ліс; з пол.; з лісу; на вершині водоспаду; на берег; на березі річки; в горах; через зелений гай; в долині; через виноградник; до села; до лук; з шляху; через гай; між гір; між мостом; на коні; на скелі; на могили* (електронний ресурс). В українському фольклорно-пісенному континуумі засвідчені структури: *до тихого Дунаю, на високу гору, на шляху, в долині, у гай, у гаю, на могили* та ін. Відмінних тексто-образних конструкцій мало. Це, здебільшого, одиниці з номенами *водоспад, виноградник, скеля* тощо, з географічними назвами Татри, Поляна, Будатин, Бистриця та ін., які характерні для пісенного континууму словаків і є, на наш погляд, їхнім своєрідними етнокультурними знаками. Адвербіальні тексто-образні структури із семантикою часу в словацькому пісенному фольклорі

представлені сполуками з *ранку до ночі, рано, в темну ніч, до схід сонця*, в українському – аналогічними структурами: *рано-рано, рано-пораненьку, до схід сонця, у неділю рано*. Наприклад: *утром рано* [6, с. 42], *рано* [6, с. 27], *темною ночью* [6, с. 90], *порою ночной* [6, с. 90], *в темну ночку* [6, с. 153], *до зари* [6, с. 160]. Адвербальні текстово-образні структури схожі, аналогічні в обох фольклорних континуумах. І в українській, і в словацькій народнопісенній творчості час означений поняттями *схід сонця, рано, ранок, ніч, пора, зоря*. Це ще раз підкреслює спорідненість етносів у етнокультурному вимірі.

Висновки. Мовнообразні засоби в словацькій і українській фольклорно-пісенній творчості відзначаються аналогічністю функціонування. Подібність впізнана на основі компонентного складу текстово-образних структур, їхньої семантики, особливостей слововживання. Відмінність текстово-образних структур полягає у використанні іншого компонентного складу. Актуалізованими в конкретних випадках є номени, що безпосередньо фіксують картину світу етносу. Лінгвоаналіз народнопісенних текстів свідчить про спорідненість етносів і водночас про їхнє самобутнє бачення довкілля.

Започатковані компаративні дослідження в галузі фольклорно-пісенної мовотворчості, на нашу думку, потребують подальших глибинних розвідок і повинні слугувати ґрунтом для розбудови різноманітних філологічних студій, орієнтованих на вивчення особливостей слов'янського народнопоетичного континууму в усій різноманітності, багатаспектності та цілісності.

Література:

1. Беценко Т. Мова українських народних дум: словник текстово-образних одиниць / Т. Беценко. – Суми, 2016. – 148 с.
2. Беценко Т. Текстово-образні універсалії думового епосу: структура, семантика, функції / Т. Беценко. – Суми, 2008. – 400 с.
3. Мейтус Ю. Чешские, словацкие и моравские народные песни / Ю. Мейтус; пер. на рус. Д. Седых; пер. на укр. П. Тычины. – Москва: Сов. комп., 1968 – 56 с.
4. Неядлы В. Чешские, словацкие, моравские песни / В. Неядлы. – Москва, 1948. – 65 с.
5. Пісні Чехословаччини. – К.: Муз. Україна, 1956. – 58 с.
6. Словацкие народные разбойничьи песни и баллады / сост., пред. и примеч. П. Богатырева. – Москва: Худ. лит., 1976. – 210 с.
7. Украинские народные думы. – Москва: Наука, 1972. – 600 с.

Беценко Т. П. Текстово-образные конструкции в украинском и словацком песенном фольклоре

Аннотация. Статья посвящена наблюдениям за языковой организацией словацких и украинских народных песен. Предложена попытка анализа употребления канонических структур, на основе которых строятся тексты песен. Проведено общее сравнительное исследование. Отмечены сходство и отличия в организации фольклорных текстов украинской и словацкой фольклорно-песенной традиции.

Ключевые слова: фольклорно-песенное творчество, народнопоэтическое континуум, словесно-образные знаки этнокультуры, текстово-образные формулы, канонические словесно-образные конструкции (структуры), текстово-образные универсалии, атрибутивные текстово-образные универсалии, вербальные текстово-образные универсалии, адвербиальные текстово-образные универсалии (формулы).

Betsenko T. The text-shaped design in Ukrainian and Slovak folksongs

Summary. The article is devoted to the monitoring of the broad casting of the Slovak and Ukrainian folksongs. Presents an attempt of analysis of the use of canonical structures on the basis of which to build the folksong texts. Carried out a comparative Studio. Listed on the common and different in the organization of folklore texts.

Key words: folk-songs, folk-poetic continuum, mono brand signs of ethnic culture, text-shaped formula, canonical verbal-shaped structure (structure), text-shape universal, attribute text-shaped universal, verbal text-shaped universal, adverbial text-shaped universal (formula).